

Anmeldelser

GRETHE AUTHÉN BLOM: *Kongemakt og privilegier i Norge inntil 1387*. Oslo, Universitetsforlaget, 1968. xii+500 s. 38,50 no. kr.

Med sin disputats *Kongemakt og privilegier i Norge inntil 1387* har Grethe Authén Blom ydet et særdeles betydningsfuldt bidrag til studiet af norsk middelalderhistorie. Ved at sætte privilegierne i centrum for en behandling af kongemagtens forhold til grupper og enkeltpersoner i samfundet er hun for adskillige problemers vedkommende naaet til mere tilfredsstillende fortolkningsgrundlag end den hidtidige forskning.

Desværre er det endnu kun for Norges vedkommende, vi besidder en saadan systematisk gennemgang af det overleverede privilegiemateriale fra middelalderen, et forhold der maa skyldes det norske materiales mere overkommelige omfang. Paa den anden side maa netop det norske materiale volde problemer p. g. a. dets spredte karakter og den ofte temmelig korrumpereede overleveringsform: meget materiale er gaaet helt tabt, adskillige privilegier (især fra de første aarhundreder) kender vi kun indirekte gennem omtale i kongesagaerne eller fra vanskeligt daterbare ældre lag i de bevarede lovhaandskrifter – for andre privilegiers vedkommende har vi nok ordlyden overleveret, men kun via sene afskrifter og i en anden sprogform end originalernes. Naar man saa dertil føjer, at det norske privilegievæsen ikke har været saa udbygget som andre europæiske landes bl. a. p. g. a. Norges relative fattigdom sammenlignet med de sydligere lande, er det klart, at vi maa staa over for et materiale med mange huller, og at det ofte bliver svært, ofte umuligt, at foretage entydige tolkninger af de enkelte privilegier.

Især for det norske materiales vedkommende har forf. derfor ment, at man maa danne sig et overblik over den samlede privilegimasse, før man forsøger at tolke de enkelte privilegier. Ellers risikerer man, som det har været tilfældet med mange ældre forskere, at blive hængende i formelle udtryksformer, der nok engang har haft en eksakt betydning, men som paa det givne tidspunkt er blevet til staaende clichéer i det officielle diplomsprog. Forf. har ønsket at »trengte bak privilegiebrevens formularspråk for å finne klare og rimelige tolkninger både av privilegier som lenge har fanget forskernes interesse, og av privilegier som hittil har

ligget upåaktet« (s. 3). Forf. har følgelig sat sig det maal 1) at kortlægge privilegievæsnets kronologiske fremvækst og udbygning, 2) at tolke de mere betydningsfulde privilegier, 3) at give en redegørelse for kongemagtens privilegiepolitik og alle de problemer der knytter sig til den i de enkelte perioder, saasom stridigheder om privilegiernes fortolkning, stadfæstelsernes rolle, hvorledes privilegierne afspejler den magtpolitiske balance mellem kongemagten og de ledende samfundsgrupper etc. Da hun samtidig tilstræber fuldstændighed inden for de rammer, hun har afstukket for undersøgelsen, siger det sig selv, at fremstillingen maa kæmpe med store dispositionelle vanskeligheder, og at bogen ikke just kan betegnes som letfordøjelig. Men den taalmodige læser vil ikke fortryde sin udholdenhed!

Som det ligger i arbejdets titel, har forf. kun ønsket at tage hensyn til de af kongemagten givne privilegier (hele det kirkelige privilegievæsen lades saaledes ude af betragtning). Som privilegier opfatter hun »enhver forrett eller enerett, særbegunstigelse, dispensasjon etc. som kongen i kraft av sine suverene rettigheter, øverste regjeringsmyndighet eller ved politisk overenskomst tilstår noen av sine undergivne . . . og derigjennom stiller disse på et eller flere områder utenfor vanlig lov, sedvanerett eller gjeldende bestemmelser, eller også etablerer ny rett til deres fordel. Enn videre alle avtaler, overenskomster og gaver, hvorigjennom kongemakten overfører visse kongsrettigheter eller kongsinntekter til personer eller institusjoner« (s. 12). Herfra undtager hun dog det, hun benævner »barmhjertighedsprivilegier«, d. v. s. begunstigelser til bestemte befolkningsgrupper eller bygder, der hørte til de vanskeligst stillede i samfundet; begrundelsen (som undertegnede finder temmelig tvivlsom) er, at de der kom til at nyde godt af lettelserne nok havde det saa smaat og vanskelig på alle maader, at de ikke selv på nogen maade følte sig begunstiget gennem privilegierne. (Undtagelsen af denne privilegiekategori er saa meget mere tvivlsom, som vejen fra saadanne barmhjertighedsprivilegier til virkelige begunstigelser på andre samfundsgruppers bekostning ikke var lang og faktisk af og til ses gennemløbet).

Værne- og gavebreve er ogsaa principielt undtagne, de medregnes kun, naar de er sammenknyttede med begunstigelser af anden art eller naar de efter forfatterindens skøn virker som et egentligt privilegium, altsaa som en særbegunstigelse *på andres bekostning*. Denne synsmaade kan forsvares, men maa føre til uheldige konsekvenser, naar forf. ønsker at tage stilling til tendenser i kongemagtens politik overfor en bestemt institution; man ser fx. dette i afsnittet om Mariakirken i Oslo (s. 420–424), hvor privilegiestadfæstelser, -indskærpninger og -udvidelser opregnes som baggrund for analysen, men gavebreve på krongods holdes udenfor: naar undersøgelsens sigte på et punkt rækker ud over den egentlige privilegiepolitik i forfatterindens definition af begrebet, bør hele det relevante

materiale – uanset den definatoriske begrænsning – inddrages til læserens bedømmelse.

Hvad værket's *kronologiske* afgrænsning angaar, har forf. sat sig den ambitiøse opgave at omspænde hele tidsrummet fra rigssamlingen til Margrethes tronbestigelse efter Olav Haakonssons død. For at give behandlingen dybde, er hun altsaa ikke vejet tilbage fra at give sig i kast med de første århundreders kun indirekte (og sent) overleverede kildemateriale. Da hun imidlertid er ganske klar over, hvor svagt et grundlag det giver for forskningen, kommer behandlingen af det blot til at fungere som optakt til beskrivelsen af privilegievæsnet fra det 12. aarh. og fremefter.

I det 12. aarh. beskæftiger forf. sig først og fremmest med kongemagtens forhold til kirken, med Canones (1152–3?), Magnus Erlingssons privilegiebrev til kirken (1160'erne eller 1170'erne) og Coelestin III's bulle (1194) som de centrale kilder. Det privilegiepolitiske problem, der i denne forbindelse staar i centrum for opmærksomheden, er spørgsmaalet om den enkelte konges mulighed for at binde sine efterfølgere til at opretholde en given begunstivelse. Forf. konkluderer her (s. 80–81), at selvom der i tidens løb udkrystalliserede sig visse normer for privilegiers fornyelse, viste det sig alligevel igen og igen, at hverken »forn rett«, sædvanemæssig praksis eller principielle teorier altid lod sig forene med de politiske realiteter. Iøvrigt konstaterer hun en stærk udvidelse af privilegievæsnet i denne periode og ser det som et udslag af den stadige vækst i kongemagtens rettigheder og indtægtsgrundlag: »Jo flere tråder som samles hos kongen, desto større muligheter har han for å gi særrettigheter; desto mer følbart vil det virke på samfunnet og drive enkeltpersoner, grupper og institusjoner til å søke lettelser eller fritakelse for kongelig kontroll eller for ytelser til kongedømmet« (s. 81).

Mens det efter forfatterindens opfattelse alene er mellem kongemagten og kirken, striden om privilegiepolitikken foregaar i det 12. aarh., træder i det 13. aarh. det verdslige aristokrati frem med krav om at blive anerkendt som en særlig stand med kollektive særbegunstigelser; samtidig synes det at gaa sammen med kongemagten i et ønske om at begrænse gejstlighedens forrettigheder. Kirkens ønske om, i aarhundredets anden halvdel, at sikre sin privilegiemæssige status og sine sædvanemæssige rettigheder (saaledes som det gav sig udtryk i den saakaldte *Sættargjerd* af 1277) tolker forf. defensivt, som et tegn paa at kirken var kommet ind i et koldere klima, hvor det var tvivlsomt, om dens rolige, paa sædvanen byggede ekspansion ville kunne fortsætte. Diskussionen af Sættargjerden og dens tillæg *Stedjebrevet* og af disse aftalers senere skæbne kan vist roligt betegnes som et af bogens højdepunkter; forf. griber her paa velgørende nøgtern og velunderbygget vis ind i den hede debat, der har været ført om dette emne blandt norske middelalderforskere. Hendes konklusion er, at selv om aristokratiet efter Magnus Lagabøters død fører

en energisk politik mod kirken, er det kun Stedjebrevet, der direkte ophæves, mens kirkens rettigheder if. Settargjerden i praksis bliver opretholdt, selv om denne i sin helhed først bliver formelt bekræftet af kongemagten saa sent som 1458. Ogsaa paa et andet punkt griber forf. paa fortrinlig vis ind i den førte debat, nemlig i spørgsmaalet om høvdingemøde-institutionens placering i den norske lovgivningsprocedure og dens evt. karakter af centralt konfliktemne i en norsk »forfatningskamp« i 2. halvdel af det 13. aarh. Hun fastslaar mangelen paa konkrete oplysninger om en forfatningskamp mellem konge og kirke om rigsmødernes plads i lovgivningen, fremhæver at det kun er en meget lille del af de store lovverker, der udtrykkelig bliver drøftet og vedtaget paa høvdingemøder, og vender sig mod Johan Schreiners tese om en kongelig forfatningspolitik præget af gentagne kovendinger inden for en kort aarrække, hvor kongen snart skulle holde sig til, snart handle i konflikt med et af Schreiner postuleret forfatningsprivilegium til kirken fra 1260.

I behandlingen af det 14. aarh. fastslaar forf., at der generelt er tale om en restriktiv linie i kongemagtens privilegiepolitik; man har erkendt, hvor uheldigt det var for kongemagten at være indskrænket af de afgivne særbegunstigelser, ikke mindst paa det finansielle omraade, og man forsøger derfor at holde igen og i fortolkningsspørgsmaal altid holde sig til den mest indskrænkende tolkning – hvis man da ikke gennem lovgivningen eller nye privilegier helt kan komme uden om dem. Paradoxalt nok ser vi imidlertid netop i denne periode privilegiemassen vokse som aldrig før og strække sig udover og nedover i samfundet i hidtil uset grad; men hovedmængden af disse privilegier har karakter af statsindgreb i næringslivet (især handelen) og tager sigte paa at begunstige én by eller borgergruppe over for en anden, by over for land, indfødte over for udlændinge etc., uden at kongemagtens økonomiske eller politiske magtgrundlag synes at blive synderlig paavirket deraf.

Der er dog to væsentlige afvigelser fra denne restriktive linie: tildelingen af skattefrihed til »kongens mænd« og deres følge (uanset dettes størrelse) under forudsætning af deres deltagelse i krigstjeneste for kongen – og de hyppigt fornyede, indskærpede og udvidede begunstigelser af Mariakirken i Oslo. Den første afvigelse forklarer forf. med kongemagtens behov for en omlæggelse af militærsystemet fra folkeligt ledingsopbud til adels-hær, den anden med kongemagtens behov for at kunne føre en af raadet uafhængig privilegiepolitik, støttet paa en særlig kadre af administratorer med kansleren i spidsen (i 1314 kædes kanslerstillingen sammen med provstestillingen ved Mariakirken). Den første forklaring virker umiddelbart plausibel, selv om man kunne ønske den grundigere underbygget. Væsentlig mere tvivlsom virker den anden forklaring. Den bygger paa en vurdering af kongedømmets interesser og af Haakon V's personlige opfattelse af disse, men denne vurdering staar som noget givet, som et

indiskutabelt faktum; man indtolker en interessemodsatning mellem konge og raad som en forklaring paa begunstigelserne af Mariakirken, hvorefter disse anvendes som bevis for, at Haakon V ikke blot lod sig lede af sine raadgivere, men selv var istand til at føre en politik. Hvorledes forf. kan bringe dette i overensstemmelse med, at netop Haakon V af al magt arbejder paa at gøre *raadet* til det bærende element i norsk politisk liv, naar han selv er død, har jeg meget svært ved at indse. Der er, saa vidt jeg kan se, tale om en inkonsistens i argumentationen, som kun kan skyldes, at forf. paa forhaand har lagt sig fast paa en ganske bestemt opfattelse af kongemagtens interesser og Haakon V's personlige politik.

Naar kanslerposten saa ofte kommer til at staa ubesat i den følgende »svensk-norske« periode, tilskriver forf. det følgelig i første række raadsaristokratiets modstand mod et rivaliserende element i rigsstyret. If. forf. ser raadet ud til at følge det forfatningspolitiske princip, at der i hvert fald ikke skal være nogen kansler i de perioder, hvor rigsstyret forestaas af en drottsete. At raadet under formynderstyret for Olav Haakonsson ikke formaar at holde denne paastaaede bastion, søger forf. at forklare enten ved drottsetens personlige svaghed eller ved at raadet skulle være i færd med at opgive sin »tradisjonelle uvilje mot en prostekansler« (s. 400). — Endnu vanskeligere bliver det for forf. at forene sin opfattelse af, at det næsten var endnu vigtigere for Magnus Eriksson og Haakon VI end for Haakon V at bevare og styrke Mariakirkens stilling, med det faktum, at Haakon VI i de sidste 10 aar af sin regeringstid, hvor han selv personlig staar i spidsen for rigsstyret, alligevel ikke udnævner Mariakirkens provst til kansler. Forf. forsøger at forklare det med, at kongen skulle have frygtet, at kansleren skulle blive trukket over til raadet, ganske ligesom raadet »tør ha fryktet at en prostekansler alltid ville være og bli en kongens mann og ikke deres« (s. 445).

Det er lidt trist at se kansler- og Mariakirkeproblematikken blive tabt paa gulvet paa denne maade — saa meget mere som der i det af forf. opregnede privilegimateriale for Mariakirken i perioden 1332–1388 faktisk findes uudnyttede muligheder. Gaar man oversigten paa siderne 420–423 igennem og ikke blot hæfter sig ved privilegiernes mængde, men ogsaa ved deres fordeling paa forskellige privilegiekategorier og deres tidsmæssige fordeling inden for perioden, vil man se, at mens de generelle stadfæstelser af kirkens privilegier fordeler sig udover hele perioden og det samme stort set er tilfældet for de partielle indskærpelser af visse rettigheder, finder der ingen *udvidelser* af kirkens begunstigelser sted efter 1364. Det ville her være interessant at vide, om det samme gør sig gældende for de *gavebreve paa krongods*, forf. antyder eksistensen af øverst paa side 424; men svaret paa dette spørgsmaal vil man desværre ikke kunne finde i bogen p. g. a. den tidligere omtalte noget rigoristiske definatoriske afgrænsning af materialet. Følger gavebrevene imidlertid samme tendens som de

egentlige privilegier, skulle det være muligt at danne sig et klarere billede af kongemagtens politik i kansler- og Mariakirkespørgsmaalet under Haakon VI, et billede som imidlertid næppe vil komme til at stemme overens med den opfattelse, forf. har dannet sig af provstekansleren og hans kirke som brikker i et magtspil mellem konge og raad.

Forfatterindens mindre heldige haand i spørgsmaalet om kansler og Mariakirke maa dog ikke drage opmærksomheden væk fra de mange værdifulde iagttagelser og betragtninger, man finder ikke mindst i bogens anden halvdel. Fx. er analysen af den norske lovgivnings- og lovophævelsesprocedure og dennes fænomenele tilpasningsevne til ændrede politiske forhold af central betydning ikke blot for studiet af Norge indtil 1387, men maaske allermest for forstaaelsen af Norges overgang fra selvstændighed til unionsstat. I det hele peger mange linier i bogen frem mod den unionelle periode. Naar forf. er standset 1387, har hun gjort det ikke mindst under hensyntagen til, at privilegiepolitikken efter dette aar maa ses i nær forbindelse med den privilegiepolitiske tradition i de andre nordiske lande. Men endnu savner vi som sagt de analyser af privilegiesystemet i Sverige og Danmark i den før-unionelle periode, som sammen med Grethe Authén Bloms værk skulle danne grundlaget for et studium af unionstidens privilegiepolitik.

KARSTEN FLEDELIUS

JOHAN JØRGENSEN: Rentemester Henrik Müller. En studie over enevældens etablering i Danmark. København, [Munksgaard], 1966. 280 s. 45,00 kr.

Johan Jørgensens disputats om embedsmanden, købmanden, fabrikanten, mine- og storgodsejeren Henrik Müller (1609–92), som den 6. december 1966 forsvarede for den filosofiske doktorgrad ved Københavns Universitet,¹ bør betragtes som et kapitel af et større forfatterskab. Det begyndte med magisterafhandlingen »Det københavnske patriciat og staten ved det 17. århundredes midte« (Skrifter udg. af Det historiske Institut ved Københavns Universitet I, 1957) og fortsattes med en række større og mindre afhandlinger, hvoraf »Bilantz 1660. Adelsvældens bo« (Festskrift til Astrid Friis, 1963), »Patriciat og enevælde« (Historiske Meddelelser om København, Årbog 1963–64) og »Bidrag til ærkebiskop Hans Svanes historie« (Kirkehistoriske Samlinger 7. rk. VI, 1966–68) er de vigtigste. Læst uden denne baggrund giver Johan Jørgensens disputats ikke noget rimeligt indtryk af hans forsker- og forfatterpersonlighed, for det er samme

¹ I bearbejdet form gengiver nærværende anmeldelse første officielle opposition. Anden officielle opponert, professor K. Glamann, har sammenfattet sine synspunkter i en kort anmeldelse i *The Economic History Review*, Sec. Ser. XXI:2, 1968, s. 446f.